

ОСТАП ВОЙНАРЕНКО

**З ГЕТЬМАНСЬКИХ
ЧАСІВ**

СПОГАДИ САМОВИДЦЯ З РОКУ 1918

**Накладом
Жіночого Відділу Української Гетьманської Організації
в Детройті, Мнш.**

ОСТАП ВОЙНАРЕНКО

З ГЕТЬМАНСЬКИХ ЧАСІВ

СПОГАДИ САМОВИДЦЯ З РОКУ 1918

**Накладом
Жіночого Відділу Української Гетьманської Організації
в Детройті, Миш.**

*Присвячую Світлій Памяти
ПАВЛОВІ СКОРОПАДСЬКОМУ —
Гетьманові Усієї України й Козацьких Військ
На його вічну славу,
а Українському Народові — на добру науку
АВТОР*

Славної Пам'яті
ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
Гетьман Всієї України і Козацьких Військ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Від якогось часу на скитальщині в Європі заактивізувалися колишні противники Гетьманщини на Україні.

У зв'язку з тим, начеб на команду, почалось глорифікування тих, що то зруйнували Гетьманську Державу а ніякої своєї натомісьць не вміли створити. І ось знову почалось обкидування болотом найкращої доби з нашої недавньої минувшини. Виходить: не можуть наші соціялісти славити Симона Петлюру, щоб не плюгавити Гетьмана.

Сумно, коли воно так. Чи не є це з їх боку спроба заглушити голос злого сумління та вибілити себе від непростимого історичного злочину? . . . Симон Петлюра спокутував свій гріх участі в руїні Гетьманщини боротьбою проти колишніх російських "товарищів" та смертю з їх руки. Та його славословителі нічого не навчились з помилок Петлюри ані з горя українського народу за останніх трицять літ й остали непоправними.

Переживши вже одну трагедію рідного народу, а гляючи на теперішні герці тих, що завинили руїну з 1918 р. і слідуючих рєків, ми побоюємося, щоб у майбутньому знову не повторилися сумні часи Директорії та її отаманських героїв. А міжтим, від певного часу, оці саме руїнники завзялись і живим словом і пером, на того роду герєях виховувати молоде і малосвідоме покоління, що вирросло під Советами, й тим самим вже тепер, ідеологічно пхають його на той самий шлях, що вже раз привів Україну до Великої Руїни.

Коли отже вони далі "обєднують" та "будують" Україну, як то виходить, по старих рецептах 1917—1919 роєв, і далі ігнорують так надзвичайно важний чинник, як наші Церкви, — і навіть нападають на них—то це означає, що загал нової емиграції не знає ні їх минулого „будівництва" України, ні Гетьманщини.

Тому, бувши очевидцем і учасником подій на Україні з років 1917-1820 автор цих спогадів взяв за перо, щоб пригада-

ти старшим, а розповісти молодшим так, як ці події відбувалися а не так, як це брехливо для особистих і партійних цілей перекручується. Мовчати даліше вважаємо гріхом, бо злу треба протиділати. При цій нагоді кличемо наочних свідків тодішних подій, що брали в них участь як державні мужі, ще живих: професора Дмитра Дорошенка, д-ра Лонгіна Цегелського, Сергія Шемета, б. члена Директорії Атанаса Андрієвського та других, дати свідоцтво історичній правді, щоб молоде покоління не збивалося на манівці брехливою, тенденційною і несовітною пропагандою та не брало собі державних руїників за зразок у державнім будівництві.

Автор

„Як був Гетьман Павло
То було й добро;
Були коні, корова,
Ще й повна стодола”.

(Народна приповідка з советської України, яку можна було чути від старих людей, привезена новими емігрантами. Занотована в українському таборі в Австрії).

В 1917 році, українські соціалісти знищили стихійно відроджене Українське Військо, а всю Україну повернули в жахливу анархію. Як колись наші предки, закликаючи Варягів, казали їм що наша земля є велика та богата, тільки порядку в ній нема — так саме могли сказати Німцям і наші уенерівці, що кликали їх у 1918 році, або Полякам, яких вони привели на Україну два роки пізніше. Бо порядку таки справді не було. Двома наворотами вони будували Українську Народну Республіку, начхавши на наші кращі державницькі традиції минулих віків, і два рази повертали наш великий і багатий край не в дійсну державу, хочби й республіканського штибу, лише в Українську Народну Руїну. Уенерівці все починали своє державне будівництво від себе і все на собі й скінчили.

Здавалосьби, що вже після першого досвіду з 1917 року, побачивши, до чого довело Україну республіканське, соціалістичне будівництво, вони хоч трохи стримаються в своїх соціалістичних експериментах. Але того не сталось. Уряд У.Н.Р. далі „поглибляв” здобутки революції, далі ширив загальний неспокій, земельну анархію, а зокрема далі поборював рідне військо, що мало в собі ознаки справжньої військовости. Так щойно повставше заходами генерала Присовського і полковника Болбочана, Військо Запорізьке, уенерівські кола (Укр. Центр. Рада) впрост не терпіли й постішили усунути його з Києва. Зате то-

лерувалось і навіть гльорифікувалось тоді „демократичне військо” так званих Гайдамаків (назва вельми характеристична!), на чолі яких стояв Симон Петлюра.

Особисто знайомий авторови цих рядків ще з дореволюційних часів та знаний в той час як противник ідеї самостійної України а прихильник федерації з Росією, він був, по партійній приналежності, соціал-демократом а з фаху — книговодом „Страхового Общества Россія” в Москві. Коли по вибуху першої світової війни в літі 1914-го року, Українська Національна Рада у Галичині та „Союз Визволення України” заявили, що вони стоять по стороні центральних держав з ціллю розбити Росію та здвигнути Самостійну Україну, тоді Симон Петлюра у видаванні у Москві місячнику „Украинская Жизнь” помістив підписану ним заяву, що російські Українці стоять вірно при Росії та оповнять свій обовязок для „атечества”. Це було згідне з програмою українських соціалістів.

Федералістом він ще був і 1917-го року в Українській Центральній Раді. Коли творилось згадане вище Військо Запорізьке (в с. Гнатівка, на Київщині, а було то десь в кінці січня 1918 року) Петлюра з пару сот своїх Гайдамаків не хотів підпорядкуватись генералови Присовському (що став на чолі всього Українського Війська) й вже тоді започаткував там уенерівську отаманщину.

Очевидно: Петлюра не був військовим чоловіком та зразу не розумів ні військової організації ні дисципліни. Він був агітатор та так його і малює звісний український діяч тих часів, сам республіканець і генеральний суддя Української Народної Республіки, Сергій Шелухин, у своїх споминах „Україна” (Прага, 1936—1937.). Шелухин пише: „Петлюра був військовим міністром і зразу ж зруйнував українське військо, армію. Не мавши поняття про армію, він маскувався тим, що армія зовсім непотрібна, а треба завести міліцію . . .” — Щойно поволи, на своїх власних помилках і тріхах, та коштом руїни на Україні Петлюра вироблявся на політика і на самостійника. Та коли він таким став, тоді вже було запізно. Тоді вже Україна була в комплетній руїні, його армія інтернована в польських таборах а він сам на чужині. . . .

Не диво, що Петлюрині, недисципліновані та соціальною клясовою пропагандою розбещені Гайдамаки вкрили ганьбою не лише кращі лицарські традиції нашого відродженого козацтва, воплощенням яких був лицар з лицарів, полковник Петро Болбочан (замордований уенерівською чрезвычайкою — О. В.) та його Запорожці—але заплямували вони і саме ім'я України. Гайдамаки “для організації порядку” самовільно наклада-

ли на села контрибуції і на власну руку чинили суд і розправу. Не тільки в час походу на Київ без суду розстрілювали полонених а навіть і в Києві під самим носом Уряду У. Н. Р., вони робили те саме (на спусках коло саду Михайлівського монастиря). Скінчило це „демократичне військо” тим, що піднесло червоного прапора й перейшло до большевиків, під проводом отамана Волоха, не схопивши замалим й самого Петлюри. А треба знати, що Волох був в той час — чи не найбільш близькою та довіреною особою Головного Отамана.

Коли тоді по містах панував ще сякий-такий лад, то на провінції був повний розгартіяш. Адміністративного апарату немовби зовсім не існувало. Кожний робив, що хотів, хоч з Києва йшли накази партійно-пропагандивного й здебільша класово-соціалістичного змісту, що ще більше вносили замішання й в без того заколочене життя.

Для характеристики того, що робилось на Україні перед приходом Гетьмана, отже за влади У. Н. Р., та для об'єктивного освітлення тої сумної доби, наведемо тут слова одного з творців республіканського ладу, відомого соціаліста та міністра УНР, Бориса Мартоса, з його доповіді на 8-ій сесії Центральної Ради, в якій він сказав таке:

... „Після панського почали грабувати добро заможніших селян, а потім салдати, у яких нема нічого, стали обдирати хати та розтягати тини у самих бідних селян. Ріжні річи з панського реманенту та хатних річей селяни ділили між собою на части так, що жадної користи нікому з того не було. Розбирали та ділили плуги і всякі господарські машини, ділили з панських домів картини так, що один брав раму, а другий скло. Одне село поділило між собою фортеп'ян. Породистих коров стали дуже дешево продавати на мясо. Ліси також стали нещадно рубати В богатях місцях понищено лісові та хлібні селекційні посадки . . . Тодіж . . . селяни порозорювали буракові плянтації . . .”¹⁾

Цей скромний, і зі зрозумілих причин, стриманий опис того, що діялось тоді на селах, всеж сам за себе говорить. Не диво, що наприклад, на Правобережжі, польські поміщики потворили власні військові загони й по своєму заводили „порядок”. Відбираючи награване добро, вони в свою чергу чинили насильства над сільським населенням, що передтим грабувало, палило та вбивало.

¹⁾ Дмитро Дорошенко. Історія України 1917—1923 рр. 1 Том. (Ст. 247—248) Ужгород, 1932.

Це не з часів Гетьмана, лише з часів У.Н.Р. почались того роду насильства. За Гетьманщини вони якраз вменшились й положено кінець страшній анархії, яку викликала влада уенерівських соціялістів. Вони, конкуруючи з большевиками, зуміли демагогічними гаслами, пропагандою клясової боротьби й зненависти, викликати в людині звіра та не зуміли ним опанувати. Що тоді справді робилось!! ... Ще є багато живих свідків, що моглиб розповісти, як по селах бились за десятини, а вночі небезпечно було вийти за поріг власної хати; за підпали, грабунки та душогубства; як горіли тоді панські маєтки, а з димом пожарів тинули цінні мистецькі збірки, бібліотеки; як бідний грабував, мордував богатшого, а той ратуючи життя, стріляв у напасників; як по маєтках різали расову худобу; як горіли панські стоги сіна та скирти соломи; як розбивали цукроварні, нищено машинерію; як спорожніли наші церкви, а брудна московська лайка заступала молитву нашому ще вчора так побожному селянинові; як цілими селами облягались гуральні, а мале й старе впивалось до нестями, до божевілля, до смерти; які огидні оргії творились тоді навколо такої розбитої гуральні та кілька гинуло тихже по мертвецьки пяних селян, коли спирт вибухав полум'ям від навмисно чи необережно кинутого запаленого сірника; як вдень чорні хмари від горівшого українського дорібку велитенськими гадюками звивались в повітрі, а вночі червоні заграви зловіще здригували небесним простором ... То Україна горіла ... Горіла в огні власної анархії і руїни.

В ці жахливі часи, здавалось що саме Провидіння післало нам гетьманського нащадка, генерала Павла Скоропадського, що волею нашого найчисленішого хліборобського стану, став Гетьманом Усієї України й Козацьких Військ. Здавалось, що тим воно немовби хотіло опам'ятати особливо так званих „свідомих Українців“, що в своїй масі майже всі були соціялістами, або — ради тодішньої моди — підроблялись під соціялістів.

Але ніщо нас не образумило. На прихід Гетьмана, ми відповіли шаленою протигетьманською агітацією, ворохобництвом по селах, страйками по містах та змовами з найбільшим нашим ворогом — московськими большевиками — проти власної Гетьманської Держави і навіть змовами на саме життя Гетьмана.

Перед походом червоної Московщини на Україну, автор цих рядків учителював в одній з гімназій на провінції; коли большевики наближались до Києва, вступив добровольцем до

горстки війська, що ще лишилась після соціалістичних, деморалізуючих та розкладових наказів Петлюри, й брав участь в обороні нашої столиці. Пізніше по повороті до Києва, його прийнято на працю до Міністерства Народної Освіти. Труднощів дістатись до такої високої установи ми не мали. Хоч соціалістичний та протисамостійницький період Української Центральної Ради вивітрив соціалістичний чад з нашої голови — пишучий ці рядки ще до першої світової війни був під впливом слави пам'яті Миколи Міхновського і вже тоді належав до самостійників! — та маємо мужність признатись, що в той час ми ще остаточно не позбулись соціалістичного запаморочення. Отже, завдяки йому, як також і завдяки близьким знайомством з видними соціалістами, то все разом взяте улекшило наш вступ до Міністерства Народної Освіти.

Вступивши до Міністерства, ми застали ще міністра Івана Стешенка. Це був гімназійний педагог, з яким ми й особисто заізналися. Належав він до партії українських соціал-демократів. Особисто — лагідна, розумна і надзвичайно мила людина. Це не був партійний фанатик, а тому щиро дбав за Міністерство Освіти як таке. Через це тут знайшовся весь цвіт нашої освітньої еліти. Його заступником був Перто Холодний, що рівнож вчив в одній з київських гімназій.

На посадах директорів департаментів були старі, переважно дореволюційні українські патріоти, що мали освітній стаж зі середніх або вищих шкіл. Так директором департаменту вищої освіти був університетський професор Т. Сушицький, середньої — проф. А. Синявський, нижчої — проф. Андрій Лещенко, позашкільної — проф. Софія Русова, професійної — проф. Олександр Вілінський, що передтим викладав на київській політехніці. На чолі загального департаменту стояв проф. Павло Зайців, що передтим був доцентом петербурського імператорського університету.

Політично, на вищих посадах, крім соціалістів, були люди і зовсім націоналістичного наставлення. Чимало з них ще недавно належали до партії так званого ТУП дебто „Товариства Українських Поступовців”, а свою пізнішу назву „Автономістів-Федералістів” змінили на „Соціалістів-Федералістів” чи коротко — „Ес-Ефів”.

Як згадувано вище, така вже була тоді мода. Тоді вважалося, що свідомий Українець чомусь-то мусить конче бути ще й соціалістом. Бо хто не соціаліст, той „ворог народу”, „реакціонер”, „контр-революціонер”, і трохи не зрадник України. Між іншим, того роду хоробливе явище виявили пізніше і наші націоналісти, що взявши монополію на український націо-

налізм, вважали за українського патріота лише того, хто належав до їх партії, а решта, хочби й як заслужених та відданих Україні людей, розглядалась за шкідників українського визвольного руху.

За часів У.Н.Р. (Української Народної Республіки) треба було конче бути соціалістом кожному, хто хотів співпрацювати для нашого державного відродження або щонайменш, удати себе за такого. Мабуть з цих причин і наш заслужений історик, проф. Михайло Грушевський, ні сіло ні пало, на старість, раптово також пошивсь у соціалісти. Своїм науковим авторитетом він потягнув за собою багато українського молодого цвіту на соціалістичні манівці, а пізніше, вже з еміграції, пішов до співпраці з червоною Москвою — для своєї власної передчасної загибелі, як і для загибелі тої української молоді, що наосліп йшла за „батьком Грушевським”. Не хотів він служити українському Гетьманови, не хотів навіть узяти участі в організації Української Академії Наук, що твсрилась за Гетьманщини; зате одним з перших вернувся під Совети на Україну й цим робом віддав себе на службу московському червоному гнобителю нашого народу. І так зробив не якийсь там дрібний український урядовець, лише самий Президент Української Народної Республіки.

Не хотіли стати до співпраці з Гетьманом і менші уенерівські стовпи, як от Винниченко, Петлюра, Микита Шаповал, Мартос, Мазепа. Порш, Лівницький, Григоріїв тощо, але всі вони радо співпрацювали з Рафесами, Зільберфарбами, Пінхасами-Красними, а деякі з них і з московськими большевиками.

Та вертаємось до справ Міністерства. На нижчих посадах у Міністерстві було чимало ультра-соціалістичного, дуже радикально настроєного елемента, включно до так званих „незалежників” (ліве крило Української Соціал-Демократичної Партії), що стояли близько до большевиків. Якийсь час навіть на чолі одного з департаментів (Професійної Освіти) стояв лівий соціал-демократ, інж. Іван Калиненко, що заступив проф. Олександра Вілінського, коли цего призначено генеральним консулом до Швейцарії. Калиненко був крайно соціалістичних переконань. Дехто його розглядав за скритого большевика й ходили чутки, що, перед гетьманським переворотом, інж. Калиненко працював разом з большевиками в Січеславі (Катеринослав — тепер Дніпропетровськ).

Гетьман уже зі свого родового становища не міг бути соціалістом, але він був розумною і поступовою людиною і дійсним державним мужем. Одним розписом пера Гетьман міг би виарештувати чи щонайменш повикидати з Міністерства у-

сіх соціялістів. Але він не тільки нікого не арештував, нікого не звільняв, а навпаки: з самого початку й до кінця свого гетьманування був його найщирішим опікуном. Без перебільшення, наше міністерство у всій його многосторонній праці все знаходило у Гетьмана не тільки виrozumіння, але й найбільшу моральну та матеріальну підтримку. З приходом Гетьмана воно дістало лише нового міністра — заслуженого українського вченого, проф. Миколу Василенка, що пізніше був головою Української Академії Наук. Належав він до старшої генерації українських патріотів, але соціялістом не був і, навіть за найбільшого розмаху соціялістичної вакханалії, не вдавав зі себе соціяліста, як то було з іншими нашими діячами.

Не зважаючи на так дуже доброзичливе відношення Гетьмана, в Міністерстві, після гетьманського перевороту, загуло як у вулику. В перервах, а особливо в їдальні, чого тільки тоді не говорилось! З уст до уст передавались усякі провокативні чутки. Говорилось, що Гетьман усіх нас, Українців, повикидає, а наші місця позаймають Москалі. По окремих департаментах гаряче дебатовалась „страшна подія”... прихід до влади українського традиційного Гетьмана. Кидано заклики до страйку, передавались з рук до рук протигетьманські відозви та летючки.

Десь в перший чи другий день, а може й пізніше — точно не пригадую — до нас прибула делегація Міністерства Земельних Справ й казала, що вони вже застрайкували й закликають до страйку і наше Міністерство. — „Кидайте роботу” — казали вони — „бо прийшла контр-революція. Вертається старий режим”, „царський генерал” Павло Скоропадський „всадив ножа у спину революції” та що „нам не треба ніяких гетьманів”....

Була критична хвиля й здавалося, що от-от і ми залишимо працю. Та виступив директор департаменту нищої освіти, проф. Андрій Лещенко. Він, хоч і був соціял-демократом, казав, що Україна двісті років не мала своєї школи й кликав нас не тільки не страйкувати, а подвоїти нашу працю й працювати так довго, аж Гетьман нас не повикидає. Його промова була зимною водою на наші розгорячені голови. Ухвалено працювати і Міністерство працювало з великим завзяттям. А світлої пам'яті Гетьман Павло не тільки нікого не „викинув” з Міністерства, а все був, до кінця, його найбільшим прихильником та добродієм. І ми працювали не лише до часу, коли почалося злочасне повстання Петлюри, чи підчас його, але й до самого вступу повстанських загонів до Києва. І за весь той час, як то кажуть, нікому з нас з голови і волос не впав.

Перед самим бунтом полку Січових Стрільців полк. Євгена Коновальця в Міністерстві всеж відчувалось якесь напруження. Були випадки, що співробітники на нижчих посадах зникали з праці, знову з'являлись і знову зникали. Так один з таких урядовців, що був в розпорядженні автора цих рядків, з фаху народний вчитель з Київщини, тоді вже одвертий ворог Гетьмана, по кілька днів не приходив на працю, а потім знову з'явився перемучений, неголений. По своїй партійній приналежності це був лівий соціал-демократ („незалежник”). Коли його питано, чому не був на праці, відповідав, що робив важну працю на селах. Коли його знову спитались, що то за така „важна праця”, відповідь була, що їхня партія „піднімає села проти Гетьмана, що вони вбили Німця (тоді на Україні були Німці, яких привели саме соціалісти-уенерівці), за що Німці спалили це село й тому (!!)

нарід тепер дуже проти Скоропадського й скоро змете гетьманську владу”. Такі випадки мабуть траплялись і по інших департаментах.

Та в цілому Міністерство працювало, навіть і тоді, коли вже під самим Києвом гуділи гармати протигетьманських бунтівників. Згадати треба, що чималі заслуги для організації цього Міністерства поклав і проф. Вячеслав Прокопович, що короткий час рівнож був і міністром освіти. Це була глибокопатріотична, проста і дуже віруюча людина, яку ми мали приємність і особисто ближче запізнати. Належав він до партії соціалістів-федералістів.

Коли тепер згадаєш за той розмах праці нашого Міністерства, а зокрема — за жертвенну працю його вищих керівників, за працю численних всяких комісій, члени яких, по звичайній денній роботі по різних департаментах, працювали ще й вечорами, не раз і до пізньої ночі; коли перебираєш величезні здобутки, які воно осягнуло, під розумним і дійсно державним проводом Гетьмана, на полі української освіти, мистецтва та української культури взагалі — серце мимоволі наповнюється зовсім оправданою гордістю доконаного великого діла а разом з тим і пекучим болем, що все те знищено українськими руками Винниченка, Петлюри, Микити Шаповала та інших хорувавших на владоманію і соціалізаціо-манію уенерівських соціалістів.

Тепер, по уплинувшій більш як тридцятьлітнім періоді, не раз видається, немовби то був лиш сон . . . Чи справді ми мали нашу традиційну Гетьманську Державу? . . . Чи дійсно гетьманське Міністерство Освіти та Мистецтва так багато зробило тоді для України? . . . Чи справді і автори цих рядків випало на долю велике щастя працювати в офіційній високій держав-

ній установі відродженої Гетьманщини і бути хочби й скромним співучасником у творенню тої державної доби, що взяла себе зі славною добою Гетьмана Хмельницького, а через нього із добою наших київських володарів, колись найбільшої на всю Європу — Київської Князівської Держави? . . .

Писати з власних спогадів та спостережень про все, що зробило гетьманське Міністерство Освіти, а тим більше писати, використавши всі матеріали, що вратувались з тих часів, та пізніші друковані праці з часів Гетьманської Доби — це значилоби писати велику книгу. Тому, тут обмежуємось лише загальним, не претендуючи на вичерпуючу повність, переліченням найголовнішого, що було зроблене за неповних вісім місяців існування Гетьманщини на полі нашої освіти, мистецтва та української культури взагалі.

Почнемо з вищого шкільництва. За Гетьмана відкрито: Український Державний Університет у Києві, Український Державний Університет у Кам'янці Подільському, Історико-Філологічний Факультет у Полтаві та Правничий Факультет у Січеславі (бувсім Катеринославі, тепер Дніпропетровськ). Також в існуючих університетах з викладовою російською мовою (в Харкові, Києві та Одесі) заведено по чотири катедри українознавства: української мови, української літератури, історії України та історії українського права. Рівнож Історико-Філологічний Інститут ім. Безбородька в Ніжині (на Чернігівщині) дістав три українські катедри: української мови, української літератури та історії України. Пляновано і в цих вищих школах, з придбанням нових наукових українських сил, перейти з часом на українську викладову мову.

Жовтня 6-го, 1918 року, славно святкувала гетьманська столиця урочисте відкриття першого Українського Державного Університету. Автор цих рядків, що тоді виконував обов'язки секретаря одного з департаментів Міністерства, мав щастя бути присутнім на цім незабутнім, великим загально-українським святі, якого ще не мала Україна протягом цілого свого існування. Відбулось воно у великій салі одного з більших будинків київської Гарматної Школи, яка, за волею Гетьмана, стала приміщенням для українського університету. З її численних забудовань мало повстати окреме університетське місто, де студентство й жилоби.

Величезна саль з естрадою не змогла всіх умістити, а тих, що були в ній, нараховувано на 5-6 тисяч. Тут були члени Гетьманського Уряду, амбасадори чужих держав акредитованих при Гетьмані, голови чужих дипломатичних місій, генеральні консулі (за Гетьмана було до півтора десятка чужоземних ге-

неральних консульств), делегації міста Києва, делегації від інших університетів, представництва від наукових установ, делегація з Галичини (д-р Лонгин Цегелський, що тоді був послом до віденського парламенту) і представники інших Міністерств, представники департаментів з нашого Міністерства і, самособою, професура і студентство відкритого університету. Були тут і декотрі з видніших уенерівців, а між ними і соціал-демократ Володимир Винниченко, що вже тоді носився з пляном перевороту та переговорював з Христом Раковським, головою московської большевицької місії у Києві.

Гетьман усе починав з Богом. Тому і відкриття університету почалось урочистим молебнем, що відправив протоієрей о. Василь Липківський, пізнійший митрополит Української Автокефальної Православної Церкви. Гетьман приїхав зі своїм почотом в авті в супроводі сотні кінних сердюків (гетьманської гвардії). Коли маршал церемонії оголосив: "Його Світлість, Ясновельможний Пан Гетьман Усієї України", на естраді, в повнім парчовім біло-сніжного кольору гетьманським жупані, зявився високий, стрункий, Богом нам даний, Гетьман Павло. Кількатисячна маса людей зривається з місця й витає найвищого репрезентанта Української Землі співом національного гимну „Ще не вмерла Україна". Гетьману подано грамоту, спеціяльно виготовлену на пергаменті. Нею Гетьман оголошує відкриття першого Українського Державного Університету:

„Грамотою цією ознаймуємо всім тим, кому про це відати належить, а особливо Пану Міністру Освіти, Панам Ректору, Професорам та Студентам, що ми визнали за благо для всього Люду Українського утворити в столиці України, місті Києві, перший Український Державний Університет в складі всіх чотирох факультетів. Призиваючи Боже благословення на це нове огнище народної освіти, бажаємо, щоб цей Університет, сприяючи відродженню нашої національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями Українського Народу"—²⁾ і т. д.

По прочитанню грамоти, сая вибухла довго невгаваєми оплесками та гучними окликами „слава". Гетьман передав грамоту ректорови Університету, проф. Т. Сушицькому, й виголосив з черги привітальне слово до професури, студентства та гостей.

Гетьман говорив:

„Панове! В сьогоднішній день, коли ми кладемо найбільшу

²⁾ Д. Дорошенко. Історія України II Том. "Українська Гетьманська Держава 1918 р.", Ужгород, 1930 р. (ст. 354).

основу української культури і науки, ми повинні перш за все з вдячністю згадати про тих історичних діячів, які у свій час також прямували до цієї високої мети. Імена гетьманів: Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як побірників і заступників народної освіти на Україні, повинні на завжди залишитись на сторінках історії українського національного самопізнання. Зі свого боку, йдучи тим самим шляхом, я обіцяю доложити всіх сил своїх для того, щоб допомогти розвитку й процвітанню цього нового храму науки. З сердечним привітом звертаюсь до Вас, панове професори і студенти, і від щирого серця бажаю Вам успіхів у Вашій роботі.

„Панове професори! В Ваші руки передає правительтво вищу освіту української молоді, цього цвіту всього нашого народу. В цій великій справі, я певен, Ви будете кермуватися широкими гуманними цілями, памятаючи, що наука єсть все-світне надбання всього людського генія, всієї людської культури. Отже тому не повинно бути на цьому полі місця для вузької національної нетерпимости; навпаки — все велике, що зроблено вченими мужами, як у Західній Європі, так і в Росії і те, що вони зроблять в потомні часи, повинно бути також і Вашим придбанням. Всі здобутки людської думки по всіх галузях науки мають бути прийняті Вами і перетворені в горнилі національної свідомости українського народу. Я певен, що Ваш молодий університет зрівняється незабаром по своїм науковим успіхам зі своїми старшими братами на Заході і Сході.

„Панове студенти! Закликаючи Вас до наукової праці, я вважаю своїм обовязком зазначити одне питання: наша доба єсть добою великих соціяльних реформ. Але ми бачимо також, як ці ідеї, коли їх фалшиво зрозуміти, ведуть до нечуваних страхіть, до руїни культури та цивілізації, до повного знищення свободи особи. Тільки на основах науки, на основах державности та принципі індивідуальної свободи — можливий соціяльний поступ людськості.

„Твердо вірю, що в стінах цього університету, Ви станете на цих основах і, вступивши в життя, Ви зробитесь оборонцями законности й справжньої свободи особи, а діяльність Ваша послужить для процвітаня та добробуту народу українського й нашої дорогої України”³⁾ . . .

Громове „слава” та довгі овації вкрили останні слова Гетьмана, а з тисячів грудей знову залунав гучний спів „Ще не

³⁾ Тамже (ст. 354—355).

вмерла Україна", що потряс стінами щойно народженого університету.

По цім промовляв наш міністер освіти проф. Микола Василенко. Він підкреслював великі заслуги Гетьмана, що спричинився до повстання університету та говорив про його значіння для української людности.

Далі виголосив промову ректор університету, проф. Т. Сушицький, яку подаємо тут лиш в кількох уривках, підкреслюючих важні заслуги Гетьмана:

„Ясновельможний Пане Гетьмане! Київський Український Державний Університет щиро дякує Вам за Вашу жаловану грамоту! Дозвольте мені пригадати, що ми тут відкриваємо перший український університет завдяки Вашій допомозі ... Ви, Ясновельможний Пане Гетьмане, підтримали нас. Ви пішли на зустріч нашим домаганням і університет було забезпечено помешканням (підкреслення скрізь наше — О. В.). Вам наша щира подяка! Ви підтримуєте нас і в других справах. Ми дуже раді, що Ви своєю присутністю вшанували перший день життя Університету і сподіваємось, що ми тут зустрічаємо Вас не в останнє ... Дозвольте мені від Ради Професорів і від студентства щиро подякувати Вам за все зроблене для нас і вітати Вас в цей великий день життя першого на всьому світі українського університету. Нехай живе Ясновельможний Пан Гетьмані!"⁴⁾).

Знову сая здрігнулась від громового „слава". Коли довгі овації почали вщухати, залунав спів маєстатичної кантати Кирила Стеценка „Живи Україно". В цей час Гетьман першим розписується в книзі почесних гостей і зі своїм почотом під все ще лунаючий спів опускає салю.

На цьому й скінчилась найбільше цікава частина свята, але не скінчилось саме свято: промови та безконечні привіти, переплітувані співом, продовжувались ще довгий час. Серед ріжних промов і чужих і українських промовців варто згадати промову представника Галицької України, посла до австрійського парламенту, д-ра Лонгина Цегелського. Він сказав:

„Переповнене моє серце почуттям радості і тріумфу! Сьогодні положено найкращий камінь під будуччину українського народу. Українська нація прилучилася до європейської культури і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине. Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, Галичан, до себе, а цим вирішиться доля й нашого університету у Львові. Ми його дістанем! Я бажаю, щоб Ваш універси-

⁴⁾ Тамже (ст. 356).

тет, світоч науки, розвивався і цвів і щоб його проміння йшло на всю Україну і щоб Україна жила і розвивалась, поки роду людського!"⁵).

Ця промова була виголошена з надзвичайною силою експресії. Вона впрост зелектризувала салю. І тому, коли той талановитий промовець скінчив, його витали присутні дуже ентузіастично. Хоч уже як багато минуло часу, але як тепер бачу постать того заслуженого сина України, з невеликою борідкою, в цвікері, що полонив нас. молодих українських ентузіастів, своєю промовою, вражіння з якої не затерлось ще й по цей день і в автора цих рядків.

Скінчилось свято національним гимном та студентською піснею „Гавдеамус ігітур” (Радуймося отже).

На жаль, не обійшлося і без прикрого моменту, хоч і малим зауваженого. Коли Гетьман читав грамоту і виголошував промову, то ціла зала слухала його стоячи. Ні, не вся! На кілька тисяч людей знайшовсь один чоловік, що демонстративно сидів. Це був найбільш відомий уенерівець, ще недавно міністер УНРепублики та й в великій мірі її творець. Визначні гості, а особливо дипломати чужих держав, дискретно поглядали в його бік, многозначно дивились один на одного, не розуміючи, що означала того роду демонстрація. Не розумів свого поводження мабуть і сам бувший міністер Укр. Нар. Републики. Зовсім невиключена річ, що прихильники У.Н.Р. плянували якусь демонстрацію проти Гетьмана, про що кружляли невіразні чутки серед студентства. Можливо однак, заскочена великою урочистістю та імпазантністю свята, та невелика частина студентства, що особливо по „революційному” була настроєна, в останну хвилину відмовилась зробити якийсь бешкет й тим виявила більше такту ніж уенерівський репрезентант Маркса.

Та вертаємось до праці Міністерства.

Мабуть чи ненайбільш продуктивно воно виявило себе на полі середного шкільництва. За так короткий час існування Гетьманської Держави відкрито коло 200 українських середних шкіл, в переважаючій кількості — гімназій. Відкривано їх не лише в столиці, по більших і менших містах, місточках, а навіть і по деяких слободах та більших селах. Ще більше число гімназій плянувано заснувати в близькій будуччині, після стало опрацьованих плянів так званої середношкільної сітки, що мала густо вкрити цілу Україну. На жаль, трагічний — особливо по своїх жахливих наслідках — протигетьмансь-

⁵)Тажже (ст. 356).

кий бунт, підготовлений на спілку з більшовиками Винниченком, Микитою Шаповалом та іншими апостоломи соціалізму, а доконаний Петлюрою і Січовими Стрільцями полк. Коповальця — поклали кінець цій широко закроєній, великій роботі на полі нашої рідної освіти, розмах якої видається нині чимось неймовірним.

Та сказане не відноситься лише до середніх шкіл. Згаданий розмах шкільного будівництва знайшов свій всебічний вияв і в сфері нижчого шкільництва: у відкритті звичайних народних, парохіяльних, двоклясових, вищих, початкових та нижчих технічних, так званих — ремісничих шкіл; останні підлягали Департаментови Професійної Освіти. Були переведені, або впроваджувано нові шкільні реформи, а з повної Гетьманської Державної Скарбниці асигновано мільйонні кошти та всякі субсидії на утримування шкіл.

Щоб прискорити розмосковлення вже існуючих шкіл, в літі, в столиці, в губерніяльних, а часом і в повітових містах переведено вчительські курси, де викладались предмети українознавства (українська мова, українська література, історія та географія України). На курсах, відмовляючи собі у вакаціях, жертвенно працювали наші професори не тільки середніх, але і вищих шкіл. Говорючи за вакації, зазначимо, що в ту добу нашого дійсного державного відродження нам і в голову не приходило кудись виїздити з Києва на відпочинок.

Особливу увагу звернено на наші пограничні землі, як от Холмщина, Полісся, південні повіти Курщини та Вороніжчини, де чужі впливи більше відчувались. Підписом Гетьмана затверджено ухвалу, що з початку шкільного року будуть прийматись до навчання в школах лише ті вчителі, що покінчили того роду курси і вже могли викладати науку в українській мові. І треба сказати, що на такі курси сунула сила наших учителів, що в своїй масі були захоплені державним відродженням нашої Гетьманщини. Лише дуже малий відсоток змосковщених Українців чи правдивих Москалів їхали на курси з примусу, боючись, що їх за це усунуть від навчання в українських школах. Головна маса нашого вчительства їхала на виклади українознавства з великим захопленням, немов на якесь дуже велике свято.

Не забуто і за позашкільну освіту. На чолі того Департаменту, як вже згадувалось, стояла заслужена та вельми трудяща українська патріотка, проф. Софія Русова. При її невсищій праці цей департамент був ніби в перегонах з іншими департаментами нашого Міністерства. І тут завзято працювали різні комісії, вироблялись всякі законопроекти, що їх з

черги приймав Гетьманський Уряд. Після їхнього скріплення підписом Гетьмана, вони ставали законом і Гетьманська Державна Скарбниця виплачувала мільйонні суми на організацію бібліотек, читалень, клубів, хорів, різних вечірних курсів, українських аматорських театральних гуртків, українських дитячих садків та майданів. Особливу увагу звернено на поширення „Просвіт”, кількість яких за Гетьмана зросла до тисячі й на свою працю вони мали також діставати державні субсидії.

Згадавши за „Просвіти”, вважаємо потрібним підкреслити один важний момент, хоч він і не відносився до праці Міністерства Освіти. Як відомо, наші уенерівці й пізніше не були прихильниками, а тимбільш побірниками ідеї Соборної Української Держави. То що вже й говорити за часи 1917 — 1918 років! Тож і не диво, що свою Українську Народну Републіку вони будували в складі лише . . . вісьмох губерній. До неї не мала входити ні Кубанщина, ні Ставропільщина, ні Чорноморщина, ні Галичина, ні Буковина, ні Закарпаття, ні Подунайщина, де ще й нині живуть нащадки задунайських Запорожців, ні навіть Крим, що так багато був зрошений кровю наших козацьких прадідів. Це все мало лишатись поза межами У.Н.Р. Тож і не диво, що на мировій конференції з Німцями, в 1918 році, в Берестю, уенерівські дипломати, не лише без усякого примусу з боку німецьких дипломатів, але на їх велике здивування — зріклись Криму, бо вони, бач, були — як самі тоді заявили — „за мир без анексій і контрибуцій” (!?!). Отже через це навіть Крим і той лишили наші щедрі соціялісти поза межами України.

Та коли Гетьман прийшов до влади, його Міністерство Закордонних Справ, на чолі якого стояв заслужений український діяч й історик проф. Дмитро Дорошенко, почало робити пильні заходи, щоб збирати українські землі та щоб зробити з Гетьманщини дійсну Соборну Українську Державу. Щоб улекшити цей процес, рішено викликати в них українську ірреденту, а на скріплення українського руху взагалі, секретно ухвалено субсидії на організацію та поширення „Просвіт” в цих землях. Особливо звернено увагу на Крим, Кубанщину, Холмщину (вона рівнож лишалась поза межами У.Н.Р.) та Донщину. Як відомо, пізніше не тільки Холмщину, але й Крим Гетьман зєднав для України, а Кубанщина, після відбудови станового козацтва над Дніпром, була вже на дорозі до зєднання зі своїм матірним пнем.

Як колись в старі гетьманські часи, діти козацької старшини виїздили на науку до держав Західної Європи, так і те-

пер, за нової Гетьманщини, звернуто велику увагу на цю важну справу. Створено стипендії для молодих талановитих українських вчених, що мали їхати за кордон і, поповнивши там своє знання, вертатись на Україну не лише з добре збогаченим науковим багажем — вченими, але й витонченими Європейцями, в ліпшому розумінню цього слова. Українці все були Європейцями й, не зважаючи на московські, антиєвропейські впливи — для Москалів Європа то є „гнилою Запад”! — й до останніх часів остаточно не позбулись ознак своєї європейськості.

Не забуто за стипендії й для здібніших учеників. Гетьман затвердив закон, яким уможливлено те, щоб бідні, але таланом обдарені ученики вчилися на державний кошт. Кожна стипендія носила імя заслужених та визначних людей на полі науки, письменства та української культури взагалі. Були стипендії імени Тараса Шевченка, філософа Григорія Сковороди, батька нової української літератури Івана Котляревського, історика Володимира Антоновича, поетки Лесі Українки, композитора Миколи Лисенка, батька українського театру Марка Кропивницького, письменника Івана Нечуя Левицького, драматурга Івана Карпенка Карого, вчених Павла Житецького, Костя Михальчука, Олександра Русова; й дуже багато інших наших славних імен знайшли своє увіковічення в гетьманському законодавстві з поля народної освіти. Не забуто і за краєвих синів та доньок Галицької та Буковинської Землі, бо були стипендії імени Івана Франка, Ольги Кобилянської, Осипа Федьковича, Михайла Павлика та інших. Взагалі мабуть не було такого визначного Українця, якого імени не знайшлосьби між цими стипендіями. Вже вкінці літа, з підписом Гетьмана, закон про стипендії набуває правної сили й зразу ж асигнуються відповідні кошти.

Великим здобутком Гетьманщини було створення нашої найвищої наукової установи — Української Академії Наук. В складі найкращих українських вчених, що стояли осторонь від соціялістичної запаморочености, а зокрема — від нашого горе-республіканського будівництва — з перших-же часів Гетьманщини повстала комісія, що почала виробляти відповідний законопроект. Пізнійше, в літі, той законопроект був ухвалений Радою Міністрів і затверджений Гетьманом.

Забралоби багато місця й часу докладно писати про цю нашу так важну установу, а зокрема про перебіг засідань та праці згаданої вище комісії. Всеж згадаємо хоч дещо. В склад комісії, що виробляла статут Академії запрошено такі наші наукові авторитети: проф. Дмитра Багалія, проф. Михайла

Грушевського, проф. Хведора Вовка, проф. Богдана Кістяковського, проф. Йосипа Косоногова, проф. Агафангела Кримського, проф. Іконникова, проф. Григорія Павлуцького, академіка В. Перетца, проф. Е. Сперанського, проф. Степана Тугана-Барановського, проф. Степана Тимошенка (нині окраса американської науки), проф. А. Тутковського, проф. Миколу Сумцова та інших⁶).

Та між щими вченими не знаходимо ні в приготовчій комісії ні в самій Академії проф. Михайла Грушевського, хоч йому більше надавалась академічна катедра, ніж президентське крісло. Бо писати історію а її творити не є одне й теж саме. От від його писання історії України лишилось сім грубих томів корисної праці; а що лишилось від тої історії, яку він творив? . . . Шкода й згадувати! Колиж повсталася Гетьманська Держава, проф. Грушевський палець об палець не вдарив, щоб хоч бодай на полі науки спричинитись на користь Українському Народови. Він не схотів — хоч його запрошено — узяти участь навіть в тій комісії, що працювала над виробленням статуту Української Академії Наук.

Академія мала три відділи, багато підвідділів, окремих кафедр, різних інститутів, музеїв, садів, дослідчих стацій, лабораторій, обсерваторій, бібліотек тощо. Там були зібрані найвищі наукові авторитети нашої землі, що ще вчора збогачували московську науку та були окрасою не тільки московських університетів, але й самої Російської Імператорської Академії Наук. На очах занепадала духово Москва, а натоміоць Україна, як то було в старі княжі часи, знову ставала духовим світочем на всю східну Європу.

На чолі Академії став проф. Володимир Вернадський, що передтим був ординарним академиком Російської Імператорської Академії Наук у Петербурзі. Решта академиків була затверджена Гетьманом 14-го листопада, 1918 року. Тогож 14 листопада вона була і офіційно відкрита. Одначе тоді вже чорні хмари зловіщо нависли над Україною й не був то день радості з великого українського свята, лише день непевности, замішання та смутку. Тогож 14-го листопада (фактично в ніч з 13-го на 14-го листопада) підмовлені Симоном Петлюрою Січові Стрільці зломали присягу — вірно служити Гетьманови — й розпочали з Білої Церкви свій трагічний протигетьманський виступ.

Вже на еміграції, незадовго до своєї смерті, полк. Євген Коновалець висловився, що то було помилкою та це признан-

⁶) Тамже (ст. 361).

ня вже не привернуло Україні її Державности, ані того розцвіту, якого вона зазнала з відродженням нашої державницької, гетьманської традиції, а хіба було грізною пересторогою на будуче — як не сміє бути⁷⁾). Так, з Гетьманщиною фактично скінчила свої дні і Українська Академія Наук. Бо та установа, з назвою „Всеукраїнської Академії Наук”, що прийшла на світ за большевицьких часів, мало що має наукового, а ще менше українського, і служить вона не інтересам нашого народу, лише для скріплення його московської, фізичної та духовної, неволі.

Колосальну працю перевело за Гетьмана також Головне Управління Мистецтва і Національної Культури, що було свого роду окремим міністерством. На чолі його стояв добрий знавець мистецтва та української старовини, д-р Петро Дорошенко, особистий приятель Гетьмана (а родич проф. Дмитрови Дорошенкови). Загинув трагічно, розстріляний большевиками. Мало кому відомо, що повстання цієї установи треба завдячувати нікому іншому, як самому Гетьману. Це в нього зродилась думка — розкрити нашому народови його власні мистецькі скарби та здобутки його більш як тисячелітної культури й, піднявши їх з пороку віків на денне світло та відповідно обробивши, зробити їх найвищою окрасою Української Нації. Ця думка почала блискучо здійснюватись, коли Рада Міністрів ухвалила відповідний законопроект, в скорім часі стверджений підписом Гетьмана.

Головне Управління Мистецтва і Національної Культури ділилось на різні відділи, як от: театральний, музичний, відділ охорони пам'яток української старовини, мистецтва, архівно-бібліотечний відділ тощо. По них працювали такі сили як Ганна Старицька, Микола Садовський, Олександр Кошиць, Кирило Стеценко, Володимир Модзалевський, Давидовський, Нарбут і багато інших українських артистів, музиків, малярів, графіків, композиторів та диригентів, як рівнож і знавців та теоретиків мистецтва. З Гетьманської Державної Скарбниці сипались щедрі субсидії на українські театри та музичні імпрези; творились школи та інститути, де українська талановита молодь вчилась того чи іншого мистецтва. Відому приватну музичну школу Лисенка зреформовано, удержавлено і переіменовано в Український Музичний Інститут ім. Миколи Лисен-

⁷⁾ Таксамо Осип Назарук, що поміг Петлюрі і Випниченкови підмовити полк Коновальця до бунту, в кілька літ опісля, на вигнання, заявив друком і устно своє розкаяння, що поміг завалити Гетьманщину—і сам став одним з найдіяльших ідеологів гетьманської ідеї.

ка. Робились заходи для як найскоршого відкриття Української Академії Мистецтва.

Вже в початку серпня почала функціонувати Національна Бібліотека Української Держави. В ній був створений і окремий відділ, в якому мали бути зібрані книжки, часописи, листівки, ноти, літографії, гравюри, взагалі всі пам'ятки духовного життя українського народу, де вони не друкувались та в яких би мовах вони не вийшли на світ. Почалась організація Українського Національного Архіву, куди мали постягати всі архівні матеріали України, розкидані по всіх її більших і менших містах. Вже були пороблені заходи для організації Українського Історичного Музею та Української Національної Галерії Мистецтва.

Уже в осені повстав і Український Державний Драматичний Театр. Богато до його організації спричинилась наша визначна драматична артистка Наталія Дорошенко. Почали стягатись великого талану артисти з російських імператорських театрів, що були з українського роду і тепер почали віддавати свій мистецький хист на славу не чужому, а рідному народови. Один з них, Олександр Загаров, що був членом петербурзького Олександрівського Імператорського Театру, брав участь і в організації згаданого Українського Державного Драматичного Театру і разом з артисткою Дорошенко був його окрасою. На еміграції він був директором Українського Театру в Ужгороді, на Закарпатті.

Стягано і оперових співаків з російських Імператорських Опер, де повно було Українців, перекладано на українську мову лібретта світових опер. Київська опера мала стати Українською Державною Оперою. З новими високоартистичними силами блискучо заповідавсь оперовий сезон Гетьманської Столиці. Артисти українських державних театрів не потребували журитись утриманням; їх утримувала Держава.

Не забуто і за інші українські театри. Хоч вони не були державними установами, отже не були на сталім державнім утриманню, але Гетьманська Влада не забула і за них. Вони діставали матеріяльне підперття у формі субсидій з Гетьманської Державної Скарбниці. Відомо, що такі субсидії діставав київський „Молодий Театр”, на чолі якого стояв Лесь Курбас, що був родом з Галичини. Рівнож мав того роду підтримку і київський „Український Національний Театр”, очолюваний відомим артистом Опанасом Саксаганським. Заходами тогож Головного Управління Мистецтва і Національної Культури зорганізовано і Українську Державну Симфонічну Орхестру. Провід над нею обняв Олександр Горілий.

Гетьман надавав велике значіння кобзарям, цікавився кобзарським мистецтвом і любив його. Тому не диво, що мав при своїм дворі бандуриста, що звався — оскільки не помиляюсь — Данько Щербина. Вже з самого початку панування Гетьмана, в Києві зорганізовано Кобзарську Школу. Там провадилось не тільки практичне навчання кобзарями з трох ріжних шкіл гри на бандурі (Харківської, Полтавської та Чернігівської), але і теоретичне — людьми з вищою музичною освітою. При Українським Музичнім Інституті відкрито окрему клясу бандури, на яку запрошено Василя Ємця, що ще за царя мав школи гри на бандурі в Харкові та Катеринодарі (на Кубанщині).

За Гетьманщини повстала в Києві і перша Капеля Кобзарів, що складалась виключно з видющих бандуристів. Організував її й проводив нею вище згаданий Василь Ємець. Її кілька разів запрошувано до Гетьманської Палати, коли бували прийяття амбасадорів чужих держав, а після її першого публичного виступу в однім з найбільших театрів Києва, вона мала стати Державною Капелею Кобзарів. Законопроект вже випрацьовувано в Музичнім Відділі й мав іти на затвердження Ради Міністрів та на підпис Гетьмана. Але прийшов вже не раз згадуваний бунт проти Гетьмана. Гетьманська Держава впала і все пішло прахом. Як відомо, Директорія У.Н.Р., зруйнувавши Гетьманщину, не засиділась довго в Києві і за який місяць наживала пятами, а за нею тікали хто куди, не тільки прихильники Гетьмана, його вірні оборонці Гетьманські сердюки, але й Січові Стрільці, що дали намовити себе соціялістами і започаткували тоді бунт проти найбільш законного, бо найчисленнішою верствою підпертого уряду нашої доби. А з військом тікали світ-за-очі і урядовці нашого Міністерства та всі українські патріоти, як рівнож і наші нерозумні уенерівці, що угробили велике державне діло. А щодо українських соціялістичних стовпів, як от Володимир Винниченко, Микита Шаповал та інші творці Нової Руїни — вони першими повтікали з Києва ...

Тут годиться сказати, що Гетьман взагалі надзвичайно прихильно ставився до мистців. Навіть і на еміграції він неодному з наших артистів ставав у добрій моральній чи матеріяльній пригоді. З цього боку, Гетьмана Павла можна хіба порівнати з другою і тепер уже історичною постаттю, князем Галицької Церкви, митрополитом, графом Андреем Шептицьким. Ці два найбільші мужі нашої доби будуть записані в історію українського мистецтва як його найбільші меценати. В Києві по довгім московським пануванню було ще чимало московських театрів; на одне слово Гетьмана і ці театри реквіровано для українських мистецьких імпрез, не зважаючи на про-

тести Москалів, що зі скреготом зубів поступались своїми впливами та своїм становищем, вчора ще пануючої тут нації.

Заходами композитора і диригента Кирила Стеценка, що працював у Музичнім Відділі, й при близькій допомозі талановитого диригента Олекси Приходька організовано „Український Національний Хор”. Вже в короткім часі його існування, Гетьман окремим підписом удержавнив той хор і він став Українською Державною Капелею, що була дійсно високомистецькою окрасою гетьманської столиці. Пізніше, вже по втечі Директорії У.Н.Р. з Києва, вона була переорганізована Олександром Кошицем, поповнена, бо не всі капеляни встигли втекти, й продовжувала своє існування під назвою „Українська Республіканська Капеля”. Між іншим, її фактичний основоположник, лагідної та спокійної вдачі, великий добряк „Кирюша” — так звалось Кирила Стеценка в інтимному оточенні наших музик та диригентів — дуже обурювався тоді на Кошиця. Він уважав, що це він, а не Кошиць, має право стояти, коли не на чолі Капелі, то бодай бути її співдиригентом. Стеценко приїздив аж до Станиславова, щоб її — як дехто казав — „розбивати та не допустити виїзду за кордон” під проводом Кошиця. Та всеж, Капеля, що була гетьманською державною установою, прогреміла по цілім світі, хоч і під іншою назвою; за Гетьмана, як вже згадувалось, вона була Українською Державною Капелею, а наші уенерівці, що жахались такого слова, як „Держава”, назвали її „Республіканською”. (Оця зміна назви знаменито характеризує політичне думання уенерівців; не так про державу їм ходило, як про „республіку”.)

Не забуло гетьманське управління і за справу окраси Києва пам'ятниками. Так плянувано поставити пам'ятник Шевченкові. Він мав стояти на майдані св. Софії. Рівнож малося на меті увіковічнити пам'ятниками князівську добу. Взагалі звернуто особливу увагу на історичну старовину. Для цього були відкриті курси, що мали підготувати кадри фахівців, а зокрема — керівників історичними екскурсіями, бо в самім лиці Києві була тоді ще сила цінних пам'яток зі старих князівських, а особливо з гетьмансько-козацьких часів. Було що оглянути!

Зокрема треба згадати за велику видавничу діяльність, яку рівнож виявила Гетьманська Доба. На видання українських книжок Гетьманський Уряд видав величезні суми, а друкувались вони в мільонах примірників. Найбільше було видано підручників для нижчих та середніх шкіл. І державні і приватні друкарні були завалені працею. Повставали все нові й нові видавництва, а в літі повстало об'єднання наших більших видавництв в один „Український Видавничий Союз”. Вся Укра-

їна вкрилась сіткою українських книгарень а для шкіл, що мали розпочати в осени науку, вже очікували мільони українських оригінальних чи на українську мову перекладених шкільних підручників. Не говоримо вже тут за різні українські газети чи журнали, що тоді виходили по всіх більших містах України, бо то вже не належало до праці Міністерства Освіти і Мистецтва. Згадаємо хіба, що на чолі гетьманського Бюра Преси та Телеграфічного Агентства стояв до самого кінця Гетьманщини ніхто інший, як безкомпромісовий ворог усього московського та відомий опісля ідеолог українського націоналізму, д-р Дмитро Донцов.

На закінчення треба сказати, що Гетьманський Уряд не забув за вдів та родини померлих визначних українських діячів. За підписом Гетьмана попризначувано одноразові допомоги чи сталі пенсії, що мали виплачуватись поки життя тим чи іншим визначним синам чи донькам України. Таку щиробатьківську опіку Гетьман виявив Надії Кропивницькій, вдовиці основоположника Українського Театру Марка Кропивницького, славній артистці Марії Заньковецькій, удові відомого українського вченого Костя Михальчука — Таїсії Михальчуківій, архієпископови Олексію, що в свій час переклав молитовні книжки на українську мову, та іншим нашим заслуженим людям.

Визначним діячам на полі української культури, що померли за Гетьманщини, справлялись пишні похорони на державні кошти, незалежно від того, чи той діяч був прихильного чи неприхильного відношення до існуючого ладу. Одиноким мірилом були його заслуги перед Україною. Найкраще це виявилось в похороні заслуженого українського діяча, бувшого міністра освіти У.Н.Р., соціал-демократа Івана Стешенка. Тому, що ми були присутніми на цім похороні, можемо засвідчити тут перед новим і майбутнім поколінням, що похорон був справді величавим. Не лише наше Міністерство, але, оскільки памятаємо, й інші міністерства були зачинені. Гетьманський Київ гідно попрощав цього ще дореволюційного українського патріота.

Богато, дуже багато зробило гетьманське Міністерство Освіти та Мистецтва, а ще більше було упряновано зробити вже в ближчих часах. Коли згадати, що все, що зроблено, було зроблене за неповних вісім місяців існування Гетьманської Держави, то треба тільки хіба дивуватись. Тяжко уявити, яких кольосальних здобутків булоб досягнуто, колиб не той так трагічний протигетьманський бунт.

Та нескрізь так було. По деяких інших міністерствах відбувались „страйки”. У сліпій, питомій соціялістам, безкомпромісовій ворожнечі до української традиційної державної влади, наші уенерівці шкодили їй скрізь, де тільки могли, а особливо ті з них, що Батьківщину та всю її віками набуту духовну самобутність хотіли заступити бездушним соціялізмом. Йдучи за гаслом „пролетарі всіх країн єднайтеся”, вони єдналися в боротьбі проти Гетьмана і з червоними Москалями і з Поляками і з Жидами, як уже згадувалось. Для Винниченка, Петлюри, Шаповала і інших всякі Рафеси, Зільберфарби, Вільбермани, Балабанови, Зарубіни, Міцкевичі та Пінкоси були ближчі і рідніші, ніж гетьмансько-князівський нащадок, що став Гетьманом Усієї України й Козацьких Військ.

Користуючись повною свободою, наші соціялісти, яких Гетьман рівнож кликав до співпраці, бойкотували щойно повставшу державу, рили та підкопували її, хоч ті з них, що щиро чи нещиро працювали в гетьманських урядах, робили добро для цілого народу. Якби ми критично не ставились до Гетьмана, але й найбільший його ворог не заперечить, що Гетьман хотів опертись на представниках усіх шарів нашої людности, отже й на соціялістах, і сумлінно шукав співпраці з ними. Та мало було таких, що стали йому до помочі. Переважаюча більшість з них ворохобила і в Києві і по цілій Україні. Вже з самих початків Гетьманщини, через Винниченка соціялісти увійшли в змову з московськими большевиками і на спілку з ними зруйнували Гетьманську Державу.

Чиж збудували кращу, або хоч таку, яку збудував Гетьман, чи вже хочби й будьяку? — Жадної! Не вдали відсвяткувати перемогу над Гетьманом, як Директорія і ціла її „Українська Народня Республіка” мусіли сісти до поїзду. І, так, сьогодні була вона в Києві, а завтра у Винниці, а за який тиждень, того роду „республіка на колесах” вже котилась до Проскурова, Тернополя чи Староконстантинова ... А з місточка Любара махнула впрост до Варшави, де фактично, безславно й скінчила своє нерозважне та блудне життя.

Протягом свого короткого віку, з ким тільки та „республіка” не грішила! Віддавалась вона і Москалеви (єдиний революційний фронт з московською „демократією”) і Жидови (жидівська національно-персональна автономія) і Німцєви (даючи йому Крим) і Полякови (віддаючи йому п'яту частину найстаршої української землі). Найдовше блудила з цим останнім. Та то вже не була „республіка”, хочби й „на колесах”, про яку ще недавно сумно співали козаки:

„ — Директорія! Директорія!
А деж твоя територія? ...
„ — У вагонах Директорія,
Під вагонами територія ...

Ні! Були то вже лише її окремі представники, як от Головний Отаман Симон Петлюра, що покинув військо, завівши його в трикутник смерті. — Воно, до річи сказати, не тікало з ним до Варшави, а славним, високо-героїчним Зимовим Походом пішло в дальший бій за Україну. — Або як його міністер Андрій Ливицький та жменя інших чільніших уенерівців, що вміли руйнувати та не вміли будувати. По добрій волі чи по неволі вони фактично стали польськими васаліями, що довгі роки їли польський хліб і чинили волю своїх хлібодавців.

Колись Ленін сказав, що „народ нада прямо такі околпачивать”. Отак було „околпачено” і наш державно мало свідомий нарід. Разом з большевиками уенерівці дурили його нездійсними обіцянками, ворохобили та провокували, використовуючи кожний промах чи помилку Гетьманського Уряду й, нарешті, підняли його на відкритий бунт. А щож тим осягли та що лишили по собі, зруйнувавши реально вже існуючу Українську Державу — скажемо словами поета Спиридона Черкасенка:

„Ви за химеру бунт зняли,
Ви занехали путь єдину.
І щож натомісць здобули? —
Неволю, голод і руїну ...”

